

REDACTIONEEL

Vooruitgang in de victimologie

Lisa van Reemst, Maarten Kunst & Antony Pemberton

Inleiding

Dit themanummer heeft als onderwerp de victimologie. Victimologie behelst de studie van slachtofferschap. Dit kunnen studies zijn naar misdrijven, maar ook naar machtsmisbruik, grootschalige mensenrechtenschendingen en andere vormen van onrecht. De victimologie wordt ten opzichte van de criminologie op verschillende manieren geplaatst. Victimologie wordt doorgaans als een subdiscipline van criminologie gezien. Soms wordt zij zelfs als een 'type' binnen de criminologie besproken, naast georganiseerde criminaliteit en organisatiecriminaliteit (bijv. Newburn, 2017). Daarnaast wordt victimologie ook wel als een aangrenzend vakgebied van de criminologie gezien. Dit is bijvoorbeeld te lezen in een artikel van ruim tien jaar geleden van de redactie van het *Tijdschrift voor Criminologie* destijds (Nijboer e.a., 2009, 107). In al deze manieren waarop de victimologie ten opzichte van de criminologie wordt geplaatst, wordt de rol van het slachtoffer niet los gezien van die van het delict of de dader. De studie van slachtofferschap wordt dus niet los van de criminologie geplaatst.

Veel onderzoek naar slachtofferschap vindt echter plaats in andere disciplines, die zich – op zichzelf – beperkt tot de criminologie verhouden. Het onderzoek naar de posttraumatische stressstoornis – met afstand het meest bestudeerde onderwerp in de victimologie – vindt bijvoorbeeld voornamelijk door klinisch psychologen en medici plaats. De victimologische gevolgen van oorlog en internationale misdrijven worden bestudeerd door de politicologie, het internationale recht en de antropologie. Studies naar bepaalde vormen van slachtofferschap, zoals huiselijk en seksueel geweld, zijn nauw verbonden met de opkomst van genderstudies en kennen in de feministische theorievorming een rijke voedingsbodem. De weergave van slachtofferschap in media, musea en kunstuitingen is weer het onderwerp van studie in verschillende cultuur- en geesteswetenschappen (zie bijv. Sontag, 2003). We zouden nog wel even kunnen doorgaan, maar het is waarschijnlijk helder: de victimologie, in aard meer dan in naam, is verspreid over verschillende takken van wetenschap.

De ontwikkeling van de Victimologie wordt in toenemende mate voortgestuwd door het samenbrengen van inzichten, methoden en theorieën uit verschillende disciplines. Dat blijkt ook weer uit het huidige themanummer, dat tot doel heeft om onderzoek samen te brengen dat door onderzoekers uit verschillende takken van onderzoek geïnitieerd, uitgevoerd en beschreven is. Deze onderzoekers beschouwen zichzelf vaak niet als victimoloog, maar bestuderen wel slachtofferervaringen en doen dat vaak vanuit een criminologisch relevant perspectief. Door

Lisa van Reemst, Maarten Kunst & Antony Pemberton

dit onderzoek samen te brengen komt dit binnen het blikveld van de criminologie.

In dit themanummer zien we verschillende interessante ontwikkelingen in de victimologie terug, die in de volgende paragrafen aan bod komen: theoretische vernieuwingen, methodologische ontwikkelingen en een verbreding van onderwerpen binnen de victimologie. Aan de hand hiervan zullen de bijdragen in dit themanummer geïntroduceerd worden. Om de ontwikkelingen in de victimologie te plaatsen is het belangrijk om eerst kort stil te staan bij de geschiedenis van de victimologie.

Een korte geschiedenis van de victimologie

De oorsprong van de victimologie wordt traditioneel doorgaans halverwege de twintigste eeuw gelegd. In 1948 verscheen het boek *The criminal and his victim* van Hans von Hentig. In dit boek betoogt Von Hentig dat slachtoffers zelf vaak een actieve rol hebben gespeeld in de totstandkoming van het delict (Von Hentig, 1948). Hij baseerde dit idee onder andere op zijn eigen ervaringen als kapitein van een Duits oorlogsschip tijdens de Eerste Wereldoorlog; toen hij met zijn schip op het Suezkanaal voer, gaf hij zijn manschappen de opdracht een Engels fregat onder vuur te nemen. Von Hentig raakte ten gevolge van het Engelse tegensalvo ernstig gewond en gaf zichzelf hier later de schuld van (zie hierover Van Dijk e.a., 2007). Benjamin Mendelsohn, die als eerste de term 'victimologie' gebruikte, ging nog een stapje verder en categoriseerde slachtoffers op basis van de mate waarin hun een verwijt met betrekking tot het misdrijf kon worden gemaakt (Mendelsohn, 1956). Enige empirische onderbouwing voor de ideeën van Von Hentig en Mendelsohn werd echter pas geleverd door Wolfgang (1958) en Amir (1971); op basis van politiedossiers van de Amerikaanse stad Philadelphia lieten zij zien dat in een groot percentage van de door hen onderzochte moord- en verkrachtingszaken het slachtoffer zich uitlokkend had gedragen.

Vanuit het feminisme is stevige kritiek op het werk van de eerste victimologen, en met name het werk van Amir; volgens veel feministen lag de oorzaak van verkrachting niet in het gedrag van het vrouwelijke slachtoffer, maar in de patriarchale verhoudingen tussen mannen en vrouwen destijds. Door te focussen op het eigen gedrag van het slachtoffer voorafgaande aan de verkrachting werd miskend dat zij beschermd moeten worden tegen gewelddadige mannen en hulp moesten krijgen om hun slachtofferervaring te kunnen verwerken (zie hierover Van Dijk, 2008).

Mede door kritiek uit feministische hoek is de focus op de eigen rol van het slachtoffer bij de totstandkoming van het delict sinds de jaren tachtig verschoven naar de gevolgen die het misdrijf bij slachtoffers teweeg kan brengen en hetgeen gedaan kan worden om die gevolgen in te dammen. Een belangrijke mijlpaal in dit verband was de opname van de posttraumatische stressstoornis in het *Diagnostic Statistical Manual of Mental Disorders* in 1980; hierdoor kregen de klachten waar veel slachtoffers als gevolg van het misdrijf mee kampten een naam en werd het eenvoudiger om professionele behandeling te starten (zie hierover Scott, 1990;

1993). En ook de aanpassingen die aan het Wetboek van Strafvordering zijn gedaan, zijn een uiting van deze gewijzigde kijk op het slachtoffer. Door de introductie van de Wet Terwee werd het bijvoorbeeld makkelijker voor slachtoffers om via het strafproces schadevergoeding van de dader te vorderen (Kool & Moerings, 2001).

Dit 'standaardverhaal' van de geschiedenis van de victimologie is sterk geënt op het beeld van de victimologie als zusterwetenschap van de criminologie. Het is echter zeker niet het enige verhaal dat mogelijk is. Eenieder die voor het eerst hoort dat de victimologie als 'geboortjaar' 1947/1948 heeft, zal ongetwijfeld gedacht hebben dat dit een gevolg is van de enormiteit van slachtofferschap in de Tweede Wereldoorlog. Dat het Von Hentig en Mendelsohn daar niet zozeer om te doen was, vraagt om een verklaring: waarom zouden we vooral geïnteresseerd zijn in de bijdrage van een slachtoffer aan zijn eigen inbraak of individuele geweldservaring, als we net de grootste massamoord in de geschiedenis achter de rug hebben? De blinde vlek die de criminologie lang gehad heeft voor de ergste menselijke wandaden heeft ook de criminologische victimologie gekenmerkt (Pemberton & Letschert, 2020). Er zijn echter verschillende relevante lijnen van victimologisch onderzoek en victimologische kennis die wel in de slachtofferervaring van de Tweede Wereldoorlog geworteld zijn: de genocidestudies van Raphael Lemkin (bijv. Lemkin, 2012) en daarmee samenhangend het internationale strafrecht, het werk in de continentale fenomenologische traditie, bijvoorbeeld van Hannah Arendt of Emanuel Levinas en het autobiografische werk van degenen die de concentratiekampen overleefden, zoals Primo Levi, Charlotte Delbo en Jean Amery. Het ontleden van een aantal van de processen in de kampen is een onderwerp geweest van verschillende baanbrekende studies in de sociale psychologie: van Sherifs *Robbers Cave* (bijv. Sherif e.a., 1961), via de experimenten van Milgram (bijv. Milgram, 1974) en Zimbardo (bijv. Haney e.a., 1973), naar Lerner's *Just World*-theorie (bijv. Lerner & Miller, 1978). Verschillende victimologisch relevante processen zijn hierdoor aan het licht gekomen, waaronder het fenomeen 'victim blaming', de schuld leggen bij het slachtoffer (zie hierover Bosma, 2019). Het thema 'victim blaming' zou overigens ook in de feministische traditie geplaatst kunnen worden, die is gestart met het werk van Simone de Beauvoir en dankzij het boek *Against our will: men, women, and rape* van Susan Brownmiller (1975), dat heeft geleid tot een explosie van onderzoek naar gendergerelateerd geweld. Het is belangrijk dat de huidige generatie victimologen zich bewust is van deze tradities en weet dat de victimologie meer is dan een correctie op Von Hentigs *victim precipitation*-perspectief en deze betreft in haar eigen onderzoek.

Victimologie in Nederland

Nederlandse criminologen hebben een belangrijke rol gespeeld in de opkomst en ontwikkeling van de victimologie. Volgens Jan van Dijk heeft 'onze' Willem Nagel een even goede claim om de eerste victimoloog te zijn als Von Hentig of Mendelsohn. En sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft Nederland een reputatie op het gebied van de victimologie hoog te houden. Veel van de eerder

Lisa van Reemst, Maarten Kunst & Antony Pemberton

geschetste ontwikkelingen of onderzoekstradities kennen een Nederlandse pendant. We beogen hier geen volledig overzicht, maar noemen enkele kenmerken. Er is een grote groep psychotraumaonderzoekers, tegenwoordig verenigd in *ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum*. Ook is er een rijke traditie van onderzoek naar de positie van slachtoffers van huiselijk en seksueel geweld, lange tijd gevoed door organisaties en tijdschriften die de verhouding tussen vrouw en recht kritisch doorlichtten, zoals het *Clara Wichmann Instituut* en *Nemesis*. De verhouding tussen slachtoffer en maatschappij was het onderwerp van verschillende van Hans Boutelliers publicaties, zoals *Solidariteit en slachtofferschap* (Boutellier, 1993) en *De veiligheidsutopie* (Boutellier, 2002). Frans Willem Winkel knoopte in zijn victimologische studies verschillende takken van de sociale, klinische en rechtspsychologie aan elkaar. En het herstelrecht, een traditie die zich vaak beroept op haar victimologische merites, kent in Herman Bianchi en Louk Hulsmann twee internationaal bekende aartsvaders, terwijl het *Tijdschrift voor Herstelrecht* in zijn bijna twintig jaargangen vele relevante victimologische kennis bijeenbrengt.

De internationale reputatie van Nederland als voortrekker op het gebied van de victimologie en het vertalen van victimologisch onderzoek naar beleid is in hoge mate te danken aan het werk van Jan van Dijk en Marc Groenhuijsen. *Jan van Dijk* werkte in de jaren zeventig met zijn leermeester Jan Fiselier aan de eerste Nederlandse slachtofferenquêtes, een manier van surveyonderzoek die hij vervolgens ook wereldwijd met de *International Crime Victim Survey* aan de man wist te brengen. Hij ontving voor dit werk in 2012 de *Stockholm Criminology Prize*. Van Dijk was naast wetenschapper ook beleidsmaker, onder meer als directeur van VN-organisatie *UNODC*, en in zijn tijd bij het Ministerie van Justitie ook de oprichter en eerste voorzitter van Slachtofferhulp Nederland, dat inmiddels is uitgegroeid tot een van de grootste en meest succesvolle organisaties van haar soort in de wereld. Hij was ook president van de wereldorganisatie van victimologen – de *World Society of Victimology* (WSV) – en organisator van het driejaarlijkse symposium van de WSV in Amsterdam in 1997.

Jaren later vervulde *Marc Groenhuijsen* deze rol zelfs negen jaar, waarin hij het symposium ook in 2012 naar Nederland haalde, naar Den Haag ditmaal. En ook hij was betrokken bij Slachtofferhulp Nederland, jarenlang als voorzitter, en was medeoprichter van de Europese paraplu van slachtofferhulporganisaties, het *European Forum for Victim Services*, tegenwoordig *Victim Support Europe*. Zijn invloed is vooral zichtbaar in de verhouding tussen slachtoffers en het strafrecht, in zijn proefschrift over de schadevergoeding en later als lid van de commissie-Terwee, maar ook op het internationale niveau, onder meer in het uitwerken van aanbevelingen van de Raad van Europa en de slachtofferrichtlijn van de Europese Unie. Groenhuijsen, daarbij ook gesteund door Van Dijk en Winkel, richtte verder in 2005 het *International Victimology Institute Tilburg* (INTERVICT) op, dat bij het ter perse gaan van dit victimologienummer net is opgeheven. Het instituut legde zich toe op het bestuderen van slachtofferschap in brede zin, in ieder geval breder dan slachtofferschap van criminaliteit alleen, en deed dat vanuit een nadrukkelijk interdisciplinair perspectief. INTERVICT fungeerde hierdoor als een katalysator voor het bijeenbrengen van de eerdergenoemde perspectieven en tradities en

heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van een nieuwe generatie victimologen. Het aantal onderzoekers dat zich bezighoudt met slachtofferschap stijgt, en dat geldt ook voor de financiering die beschikbaar is voor slachtofferonderzoek. Door deze nieuwe generatie is de academische aandacht voor slachtofferschap vergroot en vallen er verschillende nieuwe ontwikkelingen in de victimologie te bespeuren, zowel op het gebied van theorie(vorming) en methoden van onderzoek als op het gebied van thematiek. In dit themanummer komt een aantal van deze ontwikkelingen terug.

Theoretische vernieuwingen

In het onderzoek naar slachtofferschap worden verschillende perspectieven gebruikt uit andere vakgebieden. Dit komt waarschijnlijk deels voort uit het feit dat onderzoekers uit verschillende takken van onderzoek komen. Dit levert een multi- en interdisciplinariteit op het gebied van slachtofferschap op, waarbij men perspectieven uit andere of aangrenzende vakgebieden gebruikt om onderwerpen rondom slachtofferschap te beschrijven, verklaren of voorspellen. Binnen de victimologie levert dit 'lenen van theorieën' op dat bestaande onderwerpen in de victimologie theoretisch verder worden uitgediept.

Ook binnen de bijdragen in dit themanummer is dit theoretisch uitdiepen aan de hand van wat bekend is uit andere vakgebieden terug te zien. Zo wordt verschillende keren gebruik gemaakt van literatuur of methoden die we vooral kennen uit andere vakgebieden. In het artikel van **Van Doorn, Kunst, Brands en De Keijser** in dit themanummer wordt het effect van slachtoffercompensatie op oordelen over straf door het algemene publiek onderzocht. In deze bijdrage wordt gebruik gemaakt van literatuur op basis van 'dictator games'. In dit spel mogen participanten een geldbedrag verdelen tussen hem- of haarzelf en een (eventueel fictieve) ander, waarbij de ander voor keuzes ook 'gestraft' of 'beloond' kan worden door minder geld aan de ander toe te bedelen. Dit spel is vooral bekend uit de economie, waarbij de vaak gebruikte assumptie dat men vooral uit eigenbelang handelt, wordt bevestigd. Het artikel van **Mulder en Bosma** in dit themanummer gaat over frames, oftewel de betekenis die gegeven wordt aan de beschrijving van een gebeurtenis. Op basis hiervan wordt berichtgeving over seksueel geweld bekeken. De gebruikte theorie en literatuur over frames komen vooral voort uit de communicatiewetenschappen. Het artikel van **Aarten, Van de Ven en Ceulen** in dit themanummer heeft betrekking op narratieven. Deze narratieven betreffen het verhaal dat slachtoffers over hun leven en de slachtofferervaring hebben geconstrueerd en maken deel uit van hun identiteit. In het artikel wordt de betekenisgeving van het gebruik van lotgenotengroepen onderzocht aan de hand van narratieven. De gebruikte theorie en literatuur komen voort uit de (persoonlijkheids)psychologie. Ook in dit themanummer worden victimologische onderwerpen die auteurs behandelen dus theoretisch uitgediept aan de hand van literatuur uit andere vakgebieden.

Lisa van Reemst, Maarten Kunst & Antony Pemberton

Methodologische ontwikkelingen

In de victimologie zijn ook methodologische ontwikkelingen gaande. Een belangrijke ontwikkeling binnen de victimologie in de vorige eeuw was het gebruik van slachtofferenquêtes. Hierdoor werd voor het eerst inzicht verkregen in de prevalentie van verschillende slachtofferervaringen. Ook droeg het bij aan de verdere ontwikkeling van theorieën waarmee kon worden verklaard waarom sommige mensen wel (of vaker) en andere mensen niet (of minder vaak) slachtoffer worden. In 1973 werd in Nederland de eerste slachtofferenquête onder de algemene bevolking afgenomen (Fiselier, 1978). Over de jaren zijn deze enquêtes door het WODC en CBS uitgevoerd, aanvankelijk als zelfstandige enquête en vanaf 1997 als onderdeel van andere enquêtes die onder de algemene bevolking werden afgenomen (Wittebrood, 2006). De huidige slachtofferenquête maakt deel uit van de *Veiligheidsmonitor*. Slachtofferenquêtes kunnen dus gezien worden als een klassieke methode van victimologisch onderzoek.

Dat enquêtes binnen de victimologie niet alleen voor prevalentieonderzoek worden gebruikt, maar in toenemende mate ook om andersoortige informatie te krijgen over slachtofferervaringen, wordt in dit themanummer ook getoond. Zo heeft het artikel van **Cleven, Fischer en Struijk** vragenlijsten gebruikt om de relatie tussen strafrechtelijke verboden, waaronder locatie- en contactverboden, en de veiligheidsbeleving van slachtoffers te onderzoeken. De methoden van onderzoek doen naar slachtofferschap zijn echter ook verbreed. In de victimologie worden bijvoorbeeld steeds meer experimenten uitgevoerd. Zo wordt in het artikel van **Van Doorn en collega's** een experiment beschreven waarmee is onderzocht wat burgers vinden van een schadevergoeding die aan een slachtoffer is toegekend. Daarnaast worden ook kwalitatieve methoden steeds vaker gebruikt om thema's rondom slachtofferschap te onderzoeken. In lijn met de beweging in de richting van een narratieve criminologie bestaat er inmiddels ook een deels parallelle en deels overlappende beweging in de richting van een narratieve victimologie. Mooie voorbeelden hiervan zijn de artikelen van **Mulder en Bosma** en **Aarten en collega's**, waarin verhalen over slachtofferervaringen op een kwalitatieve manier worden geanalyseerd.

Verbreiding onderwerpen

Tot slot zien we ook nieuwe onderwerpen terugkomen in de victimologie. Traditioneel lag de focus in de victimologie op het beschrijven van de aard en omvang van slachtofferschap, het verklaren van verschillen in slachtofferschap en het beschrijven van bepaalde gevolgen van slachtofferschap, zoals het ontwikkelen van (posttraumatische) stresssymptomen. Artikelen over deze meer traditionele victimologische onderwerpen zijn voor dit themanummer niet aangeleverd. Daarentegen komen verschillende vernieuwende en uitbreidende onderwerpen wel aan bod in dit themanummer; het framen van seksueel geweld, ervaringen van slachtoffers met lotgenotengroepen, effecten van strafrechtelijke verboden op het slachtoffer, het effect van slachtoffercompensatie op oordelen over straf

en de victimologie van corruptie – in het artikel van **Van Dijk en Hutten** – betreffen alle nieuwe victimologische onderwerpen en onderzoeksvragen.

Slot

De verschillende ontwikkelingen die de victimologie de afgelopen jaren heeft doorgemaakt, en die deels tot uiting komen in dit themanummer, hangen met elkaar samen; om nieuwe onderwerpen goed te kunnen bestuderen is het immers vaak noodzakelijk om op zoek te gaan naar andere en geschiktere theoretische perspectieven en methoden van onderzoek. Het doortrekken van deze lijn kan enerzijds bijdragen aan een verzelfstandiging van de victimologie ten opzichte van de criminologie en anderzijds aan de ‘evidence base’ van de praktijk van slachtofferhulp en slachtofferrechten. Op dit moment wordt de academische victimologie nog vaak vereenzelvigd met het perspectief van de pleitbezorgers van meer aandacht voor en een sterkere maatschappelijke positie van slachtoffers. Dat laatste is in het recht volgens verschillende auteurs al doorgeschoten; zelfs een victimologische voortrekker als Groenhuijsen (2013) sprak in dit verband al over ‘slachtoffermoeheid’. Recenter is bovendien de zorg geuit dat academische victimologen te makkelijk de stap zetten van empirische bevindingen naar normatieve claims, en daarmee bijdragen aan deze slachtoffermoeheid (Geeraets & Veraart, 2017).¹ Door zichzelf nog verder inhoudelijk en methodologisch te verbreden en wetenschappers uit andere disciplines bij de bestudering van victimologische thema’s te betrekken kan de academische victimologie voorkomen het verwijt te blijven krijgen te gemakkelijk en zonder kritische reflectie het geluid van de slachtofferbeweging te volgen. De ontwikkelingen in de komende tijd worden met grote interesse tegemoetgezien.

Literatuur

- Amir, M. (1971). *Patterns in forcible rape*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bosma, A.K. (2019). *Emotive justice: laypersons’ and legal professionals’ evaluations of emotional victims within the just world paradigm*. Tilburg: Wolf Legal Publishers.
- Boutellier, H. (1993). *Solidariteit en slachtofferschap. De morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur*. Nijmegen: SUN.
- Boutellier, H. (2002). *De veiligheidsutopie*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Brownmiller, S. (1975). *Against our will: men, women, and rape*. New York: Simon & Schuster.
- Dijk, J.J.M. van (2008). *Slachtoffers als zondebokken: over de dubbelhartige bejegening van gedupeerden van misdrijven in de westerse cultuur*. Apeldoorn: Maklu Uitgevers.
- Dijk, J.J.M. van, Groenhuijsen, M. & Winkel, F.W. (2007). Victimologie: voorgeschiedenis en stand van zaken. *Justitiële verkenningen*, 33(3), 9-29.
- Fiselier, J.P.S. (1978). *Slachtoffers van delicten: een onderzoek naar verborgen criminaliteit*. Utrecht: Ars Aequi Libri.

1 Op deze kritiek is overigens veel af te dingen (zie hierover Oudejans & Pemberton, 2019).

Lisa van Reemst, Maarten Kunst & Antony Pemberton

- Geeraets, V. & Veraart, W. (2017). Over verplichte excuses en spreekrecht: wat is er mis met empirisch-juridisch onderzoek naar slachtoffers? *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 46(2), 137-159.
- Groenhuijsen, M.S. (2013). Deetman, Samson, Korver en Brenninkmeijer: 'Umwertung der Werte'. *Delikt en Delinkwent*, 43(1), 1-12.
- Haney, C., Banks, W.C. & Zimbardo, P.G. (1973). A study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Research Review*, 30, 4-17.
- Hentig, H. von (1948). *The criminal and his victim*. New Haven: Yale University Press.
- Kool, R. & Moerings, M. (2001). *De Wet Terwee*. Den Haag/Utrecht: WODC/Willem Pompe Instituut.
- Lemkin, R. (2012). *Lemkin on genocides*. Lenham: Lexingtons Books.
- Lerner, M.J. & Miller, D.T. (1978). Just world research and the attribution process: looking back ahead. *Psychological Bulletin*, 85(5), 1030-1051.
- Mendelsohn, B. (1956). Une nouvelle branche de la science bio-psycho-sociale: victimologie. *Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique*, 10, 782-789.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority*. London: Tavistock Publications.
- Newburn, T. (2017). *Criminology*, 3rd Ed. New York: Routledge.
- Nijboer, J., Weerman, F., Kleemans, E., Donker, A. & Enhus, E. (2009). Vijftig jaar Tijdschrift voor Criminologie: vooruitgang en verandering in de Nederlandstalige criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51(2), 99-114.
- Oudejans, N. & Pemberton, A. (2019). Broken rules, ruined lives. Recht en slachtoffer: een verkenning van de normativiteit van de onrechtservaring. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 48(1), 66-84.
- Pemberton, A. & Letschert, R.M. (2020). Victimology of atrocity crimes. In: B. Hola & M. Weerdesteijn (eds.). *The Oxford handbook of atrocity crimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Scott, W.J. (1990). PTSD in DSM-III: a case in the politics of diagnosis and disease. *Social Problems*, 37(3), 294-310.
- Scott, W.J. (1993). *The politics of readjustment: Vietnam veterans since the war*. New York: Taylor & Francis Inc.
- Sherif, M., Harvey, O.J., White, B.J., Hood, W.R. & Sherif, C.W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation: the Robbers Cave experiment*. Normal: University Book Exchange.
- Sontag, S. (2003). *Regarding the pain of others*. London: Penguin.
- Wittebrood, K. (2006). *Slachtoffers van criminaliteit*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wolfgang, M.E. (1958). *Patterns in criminal homicide*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.